

KÜÇÜK TATARİSTAN'DA CİZVİTLER: KIRIM HANLIĞI'NDA FRANSIZ CİZVİT MİSYONU'NUN KURULUŞU (1706)*

*Dilek TİĞLİOĞLU KAPICI***

Öz: Kırım Hanlığı, Kefe'nin alınması ile başlayan üç asırlık süre boyunca Batıların gözünde Osmanlı İmparatorluğu'nun "sağ kolu"dur ve bu iki devlet kültürel ve siyasi olarak uyum içerisinde olmuşlardır. Kırım Hanlığı'nın beşeri coğrafyasında sayıca ağırlıkta olan nüfus, Müslüman tebaa olsa da Hanlık sınırları içerisinde pek çok farklı etnik gruptan ve farklı inanca mensup ahali, bir arada uzun yıllar uyum ve ahenk içinde yaşadı. Bu uyum ve ahenk aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun serhat boyu olarak görebileceğimiz bu bölgenin kendine has karakteristiğinin oluşmasına da vesile olmuştur. Kırım'ın bulunduğu coğrafi konum, aynı zamanda pek çok seyyah, tüccar, misyoner ve diplomatın da ilgisini çekmiştir. Kırım'ın jeopolitik konumunun sunduğu siyasi cazibeye ek olarak XVIII. asırda Fransa'nın Levant ve hinterlandına yönelik ticari ilişkilerine bağlı olarak ortaya çıkan politik kaygıları neticesinde bölgeye gönderdiği diplomatların, seyyahların, tüccarların ve Katolik misyonerlerin geride bıraktıkları kayıtların önemi ise tartışılmaz bir gerçektir. Bu çalışmada özellikle XVIII. yüzyılın ilk yarısında Kırım Hanlığı bünyesinde yer almaya başlayan Cizvit misyonerlerin zamanla nasıl kurumsallaştıkları ve Fransa ile Kırım Hanlığı arasında teşekkül eden siyasi iletişimin oluşmasında oynadıkları rol üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Kırım Hanlığı, Fransa, Cizvit misyonerler, Kefe, konsolosluk.

Jesuits in the *Petite Tartarie*: The Foundation of the French Jesuit Mission in Crimean Khanate

Abstract: For almost three centuries starting with the conquest of Kefe, and while Europeans viewed the Crimean Khanate as the "right hand" of the Ottoman Empire, these two states had always been culturally and politically in harmony with each other. Although the majority of the Crimean Khanate's populace in its anthropogeography were Muslims, many subjects of different religious and ethnic backgrounds had lived in peace for long in the borders of the Khanate. This coherence concurrently led to the formation of the region's idiosyncratic characteristic as the borderline of the Ottoman Empire. The geographical position of the Crimea aroused the interest of many travellers, merchants, missionaries and diplomats. In addition to the political attraction of the geopolitical position of Crimea, French political concern for its commercial affairs in the Levant and the hinterland as reflected in the documents produced by the diplomats, itinerants, merchants and Catholic missionaries sent to Crimea by France point out to their indisputable importance. This study aimed to examine in particular how Jesuites

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 17.04.2020 - 18.11.2020

** Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi.
tdilek@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4468-5657

present in the Crimean Khanate from the first half of the 18th century in time became institutionalised and the role they played in the formation of political communication between France and the Crimean Khanate.

Keywords: Crimean Khanete, France, Jesuits missionaries, consuls.

Giriş

Levant'taki Hristiyan misyonerlik faaliyetleri ve bu faaliyetlerden arda kalan evrak ve kayıtlar, Osmanlı döneminde dini ve sosyal hayatın farklı boyutları hakkında araştırmacılara sunduğu imkânların ve verilerin daha yakından keşfedilmesine paralel olarak son yıllarda fazlasıyla ilgi görmeye başlamıştır. Özellikle İmparatorluğun çeperlerindeki gayrimüslim cemaatlerle temas kuran misyonerlerin bu cemaatler hakkında verdikleri bilgiler, her ne kadar “Katolik olmak/olmamak” üzerinden okunsa da dikkat çekici ayrıntılar içermektedir. Kırım yarımadası özelinde ise misyonerlik faaliyetlerinin bakiyesi raporlar ile özel veya resmî mektuplar, bölgedeki gayrimüslimlere dair doğrudan, Müslümanlar için ise dolaylı bilgi sunması açısından oldukça önemlidir.

Bu çalışmada Kırım'da Fransa Krallığı himâyesinde XVIII. yüzyılda açılıp faaliyetlerini sürdürecektir olan Cizvit misyonunun kuruluşu ele alınacaktır. Gilles Veinstein, *Cahiers du Monde Russe et Sovietique* isimli dergide 1969 senesinde yayımlanan “Missionnaires jésuites et agents français en Crimée au debut du XVIIIe siècle” isimli makalesinde konuyu ele almıştır. Veinstein'in çalışması, alandaki ilk ve en detaylı araştırmadır. Ancak Veinstein, oldukça hacimli olan çalışmasını zaman olarak 1725 senesi ile sınırlamıştır. Burada ise Bahçesaray misyonunun kapanış tarihine (1744) kadar gelişmeler dikkate alınacaktır. Diğer yandan Veinstein'in kullandığı arşiv kaynaklarına ek olarak Nantes Dışişleri Bakanlığı Arşivi ve Cizvit Misyoner Arşiv evrakı ile Han yarlıklarından da faydalanılacaktır. Böylece Kırım'daki Cizvit misyonunun açılışı ve zaman içerisinde nasıl kurumsallaştığı ile Fransız konsolosluğunun söz konusu coğrafyaya taşınmasına nasıl zemin hazırlandığı aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Kırım'daki misyonerlik faaliyetleri hakkındaki en erken tarihli bilgiye Piskopos Ceduli'nin 1581 senesine ait raporundan ulaşılmaktadır. Burada Balkanlar ve Anadolu'da bulunan Katolik Kilisesi ile ilgili bilgiler veren peder, İstanbul'dan sonra Kefe'ye ulaştığını, burada San Pietro'ya adanmış küçük bir kilisede bir avuç Latin ile karşılaştığını, bu Latinlerin Tatarca'yı artık anadilleri seviyesinde konuştuklarını ifade etmektedir (Frazee, 2009, s. 129).

Cizvit misyonerlerin Kırım'daki resmi faaliyetlerinin başlangıcı ise 17. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanmaktadır. 1612 senesinde Franciszek (François) Zgoda isimli bir pederin Polonya üzerinden Kırım'a ulaşmaya çalıştığı görülüyor. Kırım Hanı'nın Polonya Kralına gönderdiği İtalyan elçi tarafından kendilerinin Kırım topraklarına izinsiz – yani fermansız – bir şekilde girmeleri durumunda

yakalanarak köle statüsüne düşecekleri konusunda ikaz edilseler de Peder Zgoda ile Marin Miroszewicz isimli başka bir peder, yarımada seyahat etmekten çekinmemişlerdir. Nitekim, 19 Temmuz 1612 tarihinde bu iki din adamı Tatarlar tarafından yakalandı. Bir süre sonra Peder Zgoda, İtalyanlar tarafından kurtarılır ve Kefe yakınlarında bir eve yerleşir. Zagoda burada bölgeye daha önce gelen Dominiken pederlerle birlikte kaçırılan Polonyalı ve Rus kölelerle tanışıp, onlarla çalışma fırsatı bulur (Henrion 1824, ss. 377-378). 1613 yılında yarımada Polonyalı Cizvit misyonerler ulaşmış ve Kırım Hanı'nın müsaadesiyle ve onun koruması altında faaliyetlerine başlamışlardır. Polonyalı misyonerler, Tatarlar tarafından köleleştirilen Hıristiyanlara ulaşmayı hedeflemiş ve bu sırada yarımada'daki Ermeni cemaatle de temasa geçip, karşılıklı olarak iyi geçinmişlerdir (*Diccionario Histórico de la Compañía de Jesús II* [bundan sonra *DHCJ*], 2001, s. 999). 1614 yılına gelindiğinde Kefe'de bir misyon kurulmak istenir ancak 1616-1618 yıllarından itibaren Kırım'da çalışmaya başlayan Andrzej Biezenensis (Bierzanowa) isimli peder ve kendisine yardım eden altı arkadaşı, Tatarlar tarafından tutsak edilir ve bu tutsaklık sırasında içlerinden beşi hayatını kaybeder (Henrion, 1847, s. 241). 1654 yılında Polonya Kralı Ladislao IV'ün eşi Kraliçe Maria Luisa Gonzaga, Kırım'da kurulacak misyonda Cizvit misyonerlerin yararlanması için özel bir fonun tahsisini sağlar (*DHCJ*, s. 999). 1704 yılında başka bir Polonyalı misyoner, Kırım'a girme izni elde etmişse de veba yüzünden iki ay sonra ölür (*Lettre Édifiantes et Curieuses, Écrites des Missions Étrangères* [bundan sonra *LEC*], 1780, s. 160; *Nouveaux Memoires des Missions de la Compagnie de Jesus dans le Levant* [bundan sonra *NM*], 1715, s. 4).

Misyon, yarımada'daki Hıristiyan tebaaya ulaşılmasını amaçlamaktaydı. Bu çerçevede, Doğu Hıristiyanlığı karşısında Latin Kilisesinin ön plana çıkması için çalışmalar yapılacaktı. Diğer yandan Hanlığın payitahtında kurulan ve Bâb-ı Âli tarafından meşrû sayılan misyon, Kırım Hanlığı ile Fransa Krallığı arasındaki diplomatik ve ticari ilişkilerin doğrudan kurulmasını kolaylaştıracağı gibi Karadeniz'in kuzeyinde de Kral XIV. Louis'nin prestijine hizmet edecekti (Veinstein, 1969, s. 424). Böylece Kırım misyonu vasıtasıyla Fransa ve Kırım Hanlığı arasında her ne kadar inanç temelli olsa da ilk diplomatik ilişkiler kurulmaya başlandı (Veinstein, 1969, s. 416).

Misyonerler ve Diplomatlar: Peder Duban ve Elçi Ferriol

XVIII. yüzyılın başında İstanbul'daki Fransa Elçisi Charles Ferriol¹, Paris'e gönderdiği 6 Temmuz 1706 tarihli mektubunda diğer misyonlarda olduğu gibi Kırım misyonunun ve buraya gönderilecek misyonerlerin de Fransa Kralı ve

¹ Charles de Ferriol, 1652-1722 yılları arasında yaşamış Fransız diplomattır. XIV. Louis döneminde İstanbul Büyükelçisi olarak görevlendirilmiş ve 1699'den 1711 senesine kadar Sultan III. Ahmet döneminde İstanbul'da bu görevi yerine getirmiştir.

Katolik inancı için son derece yararlı olacağını düşündüğünü ifade etmekteydi². Aynı ayın ortalarında Ferrand³, İstanbul'a birtakım işlerini halletmek için geldiğinde konuyla ilgili olarak Peder Duban⁴ ile görüşme yapmıştır ve ona Kırım'da yaşayan her millettten, her yaştan binlerce kadın, erkek ve çocuk Hristiyan kölenin "içler acısı" hâlden bahsetmiştir (NM, s. 3). Peder Duban, Ferrand'ın anlattıklarından oldukça etkilenmiş olmalıdır ki bu konuda doğrudan kendisi harekete geçecektir. Han'ın çok yakınında yer alan Ferrand, aynı zamanda Selim Giray'ın kalgay olan oğlunun yanında Çerkez isyancılara karşı durmuştu. Han'ın ölümünden sonra da III. Gazi Giray'ın yanında görev almış ve onun güvenini kazanmıştı (LEC, 1780, s. 176; Veinstein, 1969, s. 423)⁵.

Büyükelçi Ferriol tarafından "Krala ve vatanına" hizmet konusunda son derece gayretli olarak nitelenen Peder Claude Duban, aynı zamanda zeki ve misyon için de en uygun kişi olarak görüldü⁶. Peder Duban'ın Kırım'daki Katolik cemaatin dinî ve dünyevi ihtiyaçlarının karşılanması ve bir kısmının fidyelerinin karşılanarak azat edilmesi için görevlendirildiği, Gazi Giray Han'a çeşitli hediyeler eşliğinde gönderilen bir tavsiye mektubundan anlaşılmaktadır

² Ferriol'dan Kral'a, Archives du ministère des Affaires Étrangères (bundan sonra: AMAE), Correspondance Politique (bundan sonra: CP) (Turquie), tome. 43, f. 195a (6 Temmuz 1706).

³ 1670 dolaylarında doğan Sieur Ferrand'ın hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Doktor ve seyyah olan Ferrand'ın hangi amaçla ve nasıl Kırım Hanlığı'na geldiğini bilemiyoruz. 1702 senesinde Han'ın başhekimi olan ve Kalgay Sultan'a Çerkez bölgesi seyahatinde eşlik eden Ferrand, bu seyahat sonundaki gözlemlerini *Relation du sieur Ferrand, médecin du kan des Tartares, touchant la Crimée, les Tartares Nogais, et ce qui se passe au serail dudit kan* ismi ile yayınlamıştır (Michaud, 1815, s. 395). Ferrand, Kırım Han'ı I. Selim Giray (1702-1704), III. Gazi Giray (1704-1707) döneminde fiili olarak başhekimlik yapmıştır. 1706 yılındaki İstanbul seyahati esnasında tanıştığı ve bu çalışmada adı zikredilecek Peder Claude Duban ile görüşmesi sonunda Kırım'da Cizvit Katolik misyonunun ve ardından da Fransız konsoloslüğünün açılmasında etkili olmuş; 1719 senesinde açılan konsoloslüğün ilk Fransız Konsolosu olarak tayin edilmiştir.

⁴ Peder Claude Duban (bazı kaynaklarda Du Ban), hakkında detaylı bilgiye ulaşamıyoruz. Peder, başhekim Ferrand'ın İstanbul seyahatinde kendisiyle görüşmesiyle Kırım Hanlığı'na misyon kurma görevi ile gelmiş hem misyonun kurulması hem de misyon çatısı altında bir şapel kurulması için aktif bir biçimde çalışmıştır. III. Gazi Giray (1704-1707), I. Kaplan Giray (1707-1708; 1713-1716), II. Devlet Giray (1708-1713), III. Devlet Giray (1716-1717) ve III. Saadet Giray (1717-1724) yıllarında görevini yerine getiren Peder Duban'ın tam olarak hangi tarihte Kırım'dan ayrıldığıının ve hangi göreve atandığının bilgisine arşiv kaynaklarından ve literatürden ulaşamamıştır.

⁵ Ferriol'den Kardinal La Trémouille'e, AMAE, CP (Turquie), tome. 45, f.70b (1 Eylül 1706).

⁶ Ferriol'dan Kral'a, AMAE, CP (Turquie), tome 44, f. 32a (15 Aralık 1706).

(Veinstein, 1969, s. 425)⁷. Peder Duban, daha önce Fransa taşrasından İstanbul'a gönderilmiş gayretkeş ve çalışkan biridir. Ferriol tarafından Kırım misyonunun kurulması amacıyla görevlendirildiği 19 Ağustos 1706 tarihinde ise henüz otuz sekiz yaşındadır⁸. Ferrand ve iki peder daha, Duban'a bu misyonda eşlik edecektir⁹. Heyetin yanında Kırım Hanı'na sunulmak üzere hediyeler dışında Hıristiyan kölelerin yeniden satın alınması için on bin ekülük¹⁰ bütçeleri bulunuyordu (Veinstein, 1969, s. 425)¹¹.

Kırım Cizvit Misyonu'nun kuruluş sürecini misyon hatıratlarında birinci ağızdan aktaran Peder Duban, özellikle İstanbul Elçisi Feriol'un Kırım'da zor durumda bulunan Hıristiyan cemaatin koşullarını iyileştirme gayretinden bahsetmekteydi. Duban'ın büyük bir minnet duyduğu Ferriol, ona göre yalnızca Kırım misyonunu korumakla kalmamış aynı zamanda misyonun masraflarını da üstlenmek istemiş ve bu konuda son derece cömert girişimlerde bulunmuştu (*LEC*, 1780, s. 160; *NM*, 1715, s. 5). Ferriol, görevinden ayrılmadan kısa bir süre önce 10 Mayıs 1710 tarihinde yazdığı bir mektupta Kırım misyonunun pederi Duban'a: "Misyonerlerin hizmetinde kullanılması amacıyla bir ev satın alması için [görevden] ayrılmadan önce bir miktar para göndereceğim." demektedir¹². Kısaca Kırım Cizvit misyonunun teşekkülünde Feriol'un şahsi inisiyatifinin ve teşebbüslerinin son derece belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

Peder Duban, 1706 yılında Bahçesaray'a vardığında Kırım Hanlığı tahtında bulunan III. Gazi Giray Han tarafından oldukça iyi karşılandı¹³. Han ile görüşmesinde Duban, başta köleler olmak üzere Hıristiyanlara yardım etme izni talep etti. 1706 senesinin Mart ayında Hanlık'ın başkentinde başlayan veba salgınının ardından böyle bir taleple karşılaşan Kırım Hanı'nın, görev iznini makul gördüğü ve kabul ettiği anlaşılmaktadır (Smirnov, 2016, s. 444). Duban, gözlemlerini açıkça ifade etmekten kaçınmamaktaydı. Onun ifadeleriyle Han; kırk yaşlarında, asil ve oldukça güçlü bir görünüşe sahipti (*NM*, 1715 s. 8). Kırım Hanı, Ferriol'nun gönderdiği hediyelere karşılık olarak şükranlarını bildirip

⁷ Ferriol'dan Kral'a, AMAE, CP (Turquie), tome. 44, f. 10b-11a (17 Eylül 1706).

⁸ Bazı kaynaklarda bu tarih, 16 Ağustos olarak yazılmıştır. Bkz. Anonim, 1855, s. 57.

⁹ 1 Aralık 1705 – 1 Aralık 1706 tarihleri arasındaki harcama kalemlerini gösteren bir yıllık raporda Ferriol, 6 Eylül'de Peder Duban ve Victor Ferrand aracılığıyla Kırım Hanı'na ve ayrıca Han'ın hanımına ve vezirine sunulmak üzere hediyeler gönderildiğini belirtmektedir. *Mémoire des frais*, AMAE, CP (Turquie), tome 44, f. 37a-b (1 Eylül 1706).

¹⁰ Ekü (*fr. Écu*) Fransa'da Ortaçağ'dan itibaren kullanılan bir gümüş para değeridir.

¹¹ Ferriol'dan Kral'a, Archives Nationales (AN), BI 386 (1 Eylül 1706) ; Ferriol'dan Kardinal la Trémouille, AMAE, CP (Turquie), tome 44, f. 22a, 33a (13 Aralık 1706); 40a (6 Haziran 1706).

¹² Ferriol'dan Kral'a, AN BI 386 (10 Mayıs 1710).

¹³ Detaylı bilgi için bk., Halim Giray, 2013, ss. 78-79; Topal, 2001, ss. 672-691; İnalçık, 1948, s. 738; 1996, s. 453.

mukâbilinde kendi hediyelerini elçiye ilettiler. Hediyeyeleşmeye ilişkin teşrifattan sonra Han, kendi kontrolündeki topraklarında Cizvit misyonerlerin güvenliğini sağlayacağını temin etti (*LEC*, 1780, s. 175; *NM*, 1715, s. 29). III. Gazi Giray Han'ın hanlığı döneminde – yani 1707'ye kadar – misyonerlere verdiği teminata sadık kaldığı anlaşılmaktadır (Veinstein, 1969, s. 425). Misyonerle yaptığı bu görüşmede Han Gazi Giray, Peder Duban ile yakından alakadar olduğu; kralla ve (bu dönemde hâla devam etmekte olan) Veraset Savaşıyla (1703-1713) ilgili çeşitli sorular sorduğu anlaşılmaktadır¹⁴. Fransa himâyesinde bir misyonerin Bahçesaray'da bulunması, Han tarafından Avrupa'daki siyasi vaziyet hakkında doğrudan bir bilgi elde etme fırsatı olarak görülmüş olmalıdır. Duban ise Han ile kurduğunu düşündüğü bu yakınlık neticesinde Kırım Hanlığı topraklarında bulunan Hıristiyan kölelere yardım konusunda müsaade istemiştir. Ancak, Duban henüz Han'ın onayını almadan “daha önce hiç bir yerde görmediği kadar zor durumda olan Hristiyanlar için çalışmalarına başladığını” da ifade etmektedir. Öyle ki geçmiş yıllarda sadece bulaşıcı hastalıklardan dolayı kırk binden fazla kölenin hayatını kaybettiğini, geride kalan on beş ile yirmi bin arasındaki Hıristiyan kölenin de koşulları göz önüne alındığında nihai kaderlerinin bu olduğunu düşünmekteydi (*LEC*, 1780, s. 175; *NM*, 1715, s. 29).

Dinî vecibelerin nerede yerine getirileceği sorunu, ilk günden itibaren ciddi bir önem arz ediyordu. Bu sorunun çözümü konusunda ise Ermeni cemaatin – her ne kadar varlıklarından çok hazzetmeseler de – Cizvit misyonere yardım elini uzattığını görüyoruz. Ermeni cemaat, Peder Duban'a ikâmeti için bir hâne ve ibadetlerini yerine getirmesi için kötü durumdaki –adeta harabe vaziyette olduğu ifade edilmektedir– kiliselerinde bir köşe tahsis etti (De la Motraye, 1727, s. 47). Bahçesaray'daki Ermeni kilisesinde faaliyetlerine başlayan Duban, artık Hıristiyan kölelerle ilgilenmeye, halka açık olarak dua etmeye, halkı tövbe etmeye davet etmeye ve vaaz vermeye kısaca misyonerlik faaliyetlerini yerine getirmeye başlayabildiğini ifade eder (*LEC*, 1780, ss. 176-177; *NM*, 1715, ss. 30-31). Diğer yandan Bahçesaray'a İstanbul'dan yeni bir pederin geldiği ve Katolikler için bir kilise kurmayı planladığı haberleri de şehre yayılmaya başlamıştır (*LEC*, 1780, ss. 177-178; *NM*, 1715, ss. 32-33).

Duban'ın Han ile arasında kurduğu ilişki yalnızca misyonun varlığı açısından önem teşkil etmiyordu aynı zamanda misyoner peder için hareket alanı da sağlıyordu. Bahçesaray dışına çıkması ve dinî amaçlı faaliyette bulunması, Han'ın özel iznine bağlıydı. Bu sebeple Peder Duban, mevcudiyetinden ve faaliyetlerinden hem halkın hem de Han'ın rahatsız olmaması için hassasiyet göstermekte ve onların saygısını kazanmayı amaçlamaktadır. Elçi Marquise de Bonnac'ın yıllar sonra kaleme alacağı hatıratından Kırım Hanı'nın ve Kırımlı

¹⁴ Avrupa'yı uzun bir kaosa sürükleyen İspanya Veraset Savaşları hakkında bk., McKay-Scott, 2011, ss.77-83.

Hıristiyan cemaatin sevgisini kazanan Duban'ın özellikle Han ile arasını iyi tutmak için kimi zaman Avrupa'dan haberler paylaştığını, kimi zaman da Han'a ve eşine küçük hediyeler takdim ettiğini biliyoruz (Outrey, 2017, s. 11). Ancak, meselenin ikinci bir vechesi vardı. Zira diğer tarafta Avrupa'nın ahvâline ilişkin bilgi almaya Kırım Hanı'nın fazlasıyla ilgi duyduğu göz ardı edilemez. Dolayısıyla Han'ın da Duban'dan istifade etmeye çalıştığını düşünmek, dönemin haber alma ve bilgi edinme kaynaklarındaki sınırlılığı düşünüldüğünde oldukça makul görünüyor.

Kırım'da bulunan özgür Katoliklerin sayısı, Rum ve Ermeni nüfus kadar yoğun değildi. Katolikler özellikle Kefe'de, Karasu'da, Gözleve/Kezlev'de ve Bahçesaray'da yaşamaktaydılar. Peyssonnel'in XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki ifadesine göre Ermeni ve Rum nüfusun ekonomik vaziyeti, Katolik nüfustan görece daha iyiydi. Ermeni ve Rumlar, Katoliklerin vergi memurlarından kazançlarını gizlediklerini ihbar etmekte ve Kefe Paşası'na onlardan daha fazla vergi alınmasını telkin etmekteydiler. Özellikle vergi memurlarının görevlerini kötüye kullanmaları yönünde kışkırtıldıkları iddia edilmekte; Katolik halkın vaziyetinin kötü olmasının da başlıca sebebinin bu olduğu düşünülmektedir (Veinstein, 1969, s. 419). Dönemin seyyahları da özellikle Hıristiyan ahalinin vaziyetinden şikâyet etmekteydi. Hıristiyan halkın vergiye tabi oldukları, çocuklarından mahrum bırakılmış oldukları, fakir ve hor görüldükleri sıklıkla dile getirilen meselelerdi. Ayrıca pek çok Hıristiyan'ın – Hıristiyanlıkla neyin kastedildiğini dahi bilmediklerinden – toplum içinde daha “itibarlı” konuma yükselebilmek için Müslümanlığa geçtiği zikredilmektedir (Blount, 1636, ss. 109-111).

Özellikle Nogayların yaşadığı engin topraklarda adeta her milletten oluşan bir Hıristiyan köle dünyası vardı (*LEC*, 1780, s. 210; *NM*, 1715, ss. 84-85). Peder Duban'ın Kırım topraklarına gelmesindeki temel gaye, kölelerin fidyeleri karşılığında azat ettirilmesi idi. 1699 Karlofça Antlaşması'nın onuncu maddesiyle Kırım Hanları'nın özellikle sınır boylarına gerçekleştirdikleri köle akınlarının yapılmasına engel konmuştu ve 1700 İstanbul Antlaşması'nın sekizinci maddesiyle de bu durum teyit edilmişti¹⁵. Peder Duban'ın bölgede bulunduğu tarihlerde köle akınlarının eskisi kadar sık yapılmadığı göz önüne alınırsa Kırım'daki köle sayısının daha önceki yıllardan daha az olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak, yine de Duban'ın karşılaştığı manzaradan oldukça etkilenmiş olduğu, yazdıklarına duygusal bir havanın hâkim olmasından bellidir.

¹⁵ 1700 İstanbul Antlaşmasının sekizinci maddesi için bk. *Osmanlı-Rus Antlaşmaları 1700-1834*, 2019, ss. 46-47. Karlofça Antlaşması ve etkileri hakkında ayrıca bk. Bérenger, 2010; Kurat, 1990, ss. 14-16; Kochegarov, 2019, ss. 186-200; Bazarova, 2019, ss. 236-252; Kochegarov, 2019, ss. 186-200.

Peder Duban, Kırım misyonu görevi boyunca çeşitli milletlerden 20.000 kadar kölele yardım ettiğini ileri sürmektedir. Görevine başladıktan kısa bir süre sonra etrafında Alman, Hırvat, Leh, Macar, Erdelli ve Ruslardan oluşan bir dini cemaat toplandığını ifade eder (*LEC*, 1780, s. 179; *NM*, 1715, s. 35). XVIII. yüzyılın başlarında Kırım'daki köle nüfus; Katolik, Ortodoks ve Protestan inançlara sahip Almanlar, Polonyalılar, Macarlar, Hırvatlar, Erdelliler, Ruslar, İsveçler, Sırlar ve Venedikliler gibi farklı etnik unsurlardan oluşmaktaydı (*NM*, 1715, s. 37; Veinstein, 1969, ss. 420-421). Claude Duban, kırsal bölgelerde yaşayan köleleri üç kategoride değerlendirmektedir. Bunlardan ilki, zor ve az gelirliliği bir işte ara vermeden çalışanlardır. İkincisi, azat edilmişler veya belirli bir uzmanlığı ya da yapacak işi olmaması sebebiyle yaşamını sağlamak için zorunluluktan köle olanlardır. Üçüncüsü ise çok yaşlı veya sakat, hiçbir işte çalışmayanlardır. Peder Duban, bu yoksul insanların yaşamlarına devam edebilmek için şehirlere gelerek buralarda mücadele ettiklerini ifade eder. Peder Duban, kimi zaman kölelerin otuz yıllık hizmetlerinden sonra dahi azat edilebildiğini ifade etmekteydi (*LEC*, 1780, s. 206; *NM*, 1715, s. 78). Ancak azat edilmek ya da özgür olmak, çok küçük yaşlarda geride bıraktıkları evlerine ya da eski yaşantılarına geri dön(ebil)mek anlamına gelmemektedir; özgür olsalar da bu insanların pek çoğu Kırım'da yaşamaya devam etmekteydiler (Veinstejn, 1969, s. 421). Peder, yazdığı mektuplarda özgürlük kısıtlanmasına aynı zamanda psikolojik nedenlerle yaklaşmaktadır. Ona göre on yıllar boyunca Hıristiyanlıktan uzak kalan/bırakılan bu insanlar, azat edildiklerinde nereye gideceklerini ya da ne yapacaklarını unutmakta böylece ne eski dinlerine ne de hayatlarına dönebilmektedirler (*LEC*, 1780, s. 175; *NM*, 1715, s. 29). Dolayısıyla Kırım'ın bu Hristiyan köleleri için serbestiyet, bir bakıma yaşamlarının fizikî ve biyolojik olarak düşkün oldukları dönemde elde ettikleri bir 'imtiyaz' olduğundan onların aynı zamanda gündelik hayata intibaklarını da güçleştiriyor ve adeta bir yoksunluk vesilesi hâline geliyordu. Diğer yandan Peder Claude Duban, pek çok Katolik Hristiyan'ın dinlerini değiştirip, Müslümanlığa geçmeye meyilli olduklarını ve özellikle gayrimüslim köle çocukların Tatarlar tarafından sistematik olarak İslâm dinine döndürüldüklerini ifade ediyordu. Ona göre kölelerin din değiştirmelerindeki temel motivasyon kaynağı, Müslüman olmaları ile beraber hayat standartlarının olumlu yönde değişeceğine olan inançlarıydı. Böylece doğrudan din değiştirmeleri için bir baskı görmeseler de dolaylı yoldan bu yola başvuru yapıyorlardı (Veinstejn, 1969, s. 422). Yani bir bakıma hayatın doğal akışını düzenleyen yazılı veya yazısız kurallar, onları buna mecbur bırakmaktaydı.

Başka bir Müslümanlaştırma şekli ise evlilik bağıydı. Müslüman erkeklerin bir kısmı köle olarak alınmış kadınlarla evlenmekteydiler. Misyonerler ise sayıları artan bu evliliklere ihtiyatla yaklaşmakta; evlenen bazı köle kadınların zaten

hayatlarının önceki devirlerinde kendi memleketlerinde evli olmaları nedeniyle teessüf etmekte ve durumu “poligami” olarak nitelemektedirler¹⁶.

Misyonun aynı zamanda Kırım Hanlığı ile Fransa arasında kurulacak siyasi ilişkilere aracılık ettiğini düşünmek de yanlış olmayacaktır. Keza Fransa Elçisi, bir yandan Kırım Hanı'nı Bâb-ı Âli'yi Rusya konusunda kışkırtması için desteklerken diğer yandan Kırım'daki misyonerlerin varlığını da garanti altına almak istiyordu. Burada birbiri ile iç içe geçmiş iki amaç; bir yandan politik bir strateji, diğer yandan umutsuz Hıristiyan köleler için “hayırseverlik” hizmeti bir aradaydı (Veinstein, 1969, s. 424). Ancak her ne şekilde olursa olsun hayırseverlik, çoğu zaman politikanın ve diplomasinin de hizmetindeydi. Fransa, misyonerler aracılığıyla Kırım'dan ve daha kuzeydeki “terra incognita”dan doğrudan veya dolaylı enformasyon toplamayı da düşünmüş olmalıydı. Gönderilen misyonerler, elçilik gözetiminde ve inisiyatifindeydi. Ferriol, Hristiyanlık ve Kral adına daha faydalı işler yapabilmek için Kırım'a daha çok misyoner göndermek dışında yapılacakların şimdilik sınırlı olduğunu çünkü hâlihazırda Kırım'da öncelikle manevi olarak kurtarılmayı bekleyen pek çok kölenin olduğunu ifade etmektedir¹⁷.

Peder Duban, Kırım'a geldiği ilk günlerde çeşitli güçlükler yaşamıştır. Bahçesaray'da Katolik kilisesi olmadığından ayin yapmak için uygun bir mekân bulunması gerekiyordu. Bu sebeple Peder Duban, her ne kadar Katolik din görevlilerinden hoşlanmasalar da Ermeni bir piskoposun bu sorunun aşılması için yardım talep etmek zorunda kalmıştır. Ermeni piskopos, Peder Duban'ın neredeyse harabe hâlde olan eski bir Ortodoks kilisesini kullanmasına izin verdi. Peder Duban'ın Katolik cemaatin dini törenlerde bir araya gelebilecek olmasından ve kendisine sorunlarından bahsedip, çözüm arayabilecekleri bir mekânın olmasından dolayı hâliyle büyük bir heyecana kapıldığı anlaşılmaktadır. Kardinal Fleuriau'a gönderdiği bir mektupta Duban, Ermeni piskoposun yardımsever tutumu karşısında piskoposun neredeyse “Katolik inanca bağlılığını ilan edeceğini düşündüğünü” ifade ediyordu¹⁸.

Misyonun ilk altı ayında Peder Duban, “çok çalışsa da, neredeyse hiç yol kat edemediği”nden, gösterdiği bütün çabaların karşılığında sonuç elde edememekten ve yapmak istedikleri karşısındaki ilgisizlikten şikayet etmektedir

¹⁶ C. Duban'dan Fleuriau'ya, AMAE, CP (Turquie), tome 51, f. 255a (20 Haziran 1712). Bu tanımlamayı muhtemelen Katolikliğin evlilik müessesesi için koyduğu doktrinlerden çıkarmaktaydılar. Doktrine göre zaten boşanması imkânsız olan kadınlar, böylelikle üzerine yeniden evlenmiş oluyorlardı.

¹⁷ Ferriol'den Kral'a, AMAE, CP (Turquie), tome 45, f. 48a (6 Temmuz, 1706).

¹⁸ C. Duban'dan Kardinal Fleuriau'a, AMAE, CP (Turquie), tome 51, f. 258a-b (20 Haziran 1712). Duban bu belgede piskopos için “heretik” kavramını kullanmaktadır. Elbette buradaki referans, Katolik inanç dışında yer alan tüm Hıristiyanların sapkın olarak sınıflandırılması ile alakalıdır.

(*LEC*, 1780, s. 176; *NM*, 1715, s. 31). Duban, özellikle Katolik Hıristiyan kölelerin eğitilmesi adına misyonda bazı değişiklikler yapmak gerektiğini düşünerek çalışma günlerini takdis etmeye, Pazar ve ayın günleri yapılacakların listesini cemaate dağıtmaya başlar. Böylece köleler de hangi günlerin kutsal olduğu ve bu günlerde neler yapmaları gerektiği konusunda fikir sahibi olurlar. Köleler, izin verildiği sürece ibadetlerini eşit koşullarda gerçekleştirebilme şansını elde ederler (Veinstein, 1969, s. 428).

Gazi Giray Han'ın 1707 tarihinde tahttan indirilmesini müteakip, Hanlık tahtına geçen I. Kaplan Giray'ın¹⁹ hanlığı iç karışıklar ve Çerkesya coğrafyasına düzenlediği başarısız seferle son bulunca kısa bir süre sonra Han unvanını, II. Devlet Giray²⁰ ikinci kez devraldı. Yeni Han'ın misyona ve Peder Duban'a karşı nasıl bir tutum sergileyeceği konusunda bir süre belirsizlik devam etti. Bu sebeple misyon, faaliyetlerinde daha temkinli ve hassas davrandı. Kısa bir süre sonra Kırım misyonundan İstanbul Elçisi'ne gönderilen mektupta yeni Han için misyon adına tavsiye mektubu gönderilmesi rica edildi. Son derece tedbirli olan Ferriol, derhal bir yeniçeri aracılığı ile gönderdiğini iddia ettiği mektubunda Devlet Giray'ın hanlığını tebrik ederek, misyonun varlığı ile ilgili bir takım isteklerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Yeniçerinin dönüşünde Ferriol, Bakan Marquis de Torcy'e²¹ yazdığı mektupta "Yeni Han mektubumu aldıktan sonra

¹⁹ I. Selim Giray'ın küçük oğlu olan I. Kaplan Giray Han, ağabeyi III. Gazi Giray'ın yerine Kırım Hanlığı'nın başına 1707 yılında geçmiştir. Han ünvanını almasından kısa bir süre sonra Kırım içinde çeşitli huzursuzluklar meydana gelmeye başlamıştır. I. Kaplan Giray, bu huzursuzlukların sebebi olarak Rodos'a sürgüne gönderilen büyük ağabeyi I. Devlet Giray'ın talebi üzerine Rumeliye gelmesi olduğunu iddia etmiştir. Ancak I. Kaplan Giray'ın azledilmesine sebep olan olay, Çerkez topraklarına düzenlediği başarısız seferdir. Bu sefer ve I. Kaplan Giray hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Smirnov, 2016, ss. 447-450; Raşid, II, ss. 378-390, 396, 441-442, 452-455, 464-468.

²⁰ II. Devlet Giray, I. Selim Giray Han'ın büyük oğludur. 1683'de kalgay olan II. Devlet Giray, ilk olarak 1699-1702 senelerinde babasının ardından, ikinci kez ise Kaplan Giray'ın saltanatının ardından 1708-1713 seneleri arasında Kırım tahtına oturmuştur. II. Devlet Giray Han ve dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Raşid I, ss. 579-597; 627-632; II: 719, 776, 799, 834-835, 857-875, 1047-1056 vd; Demir, 2006, ss. 109-110, 117-122, 126-127, 131-132, 134-135, 142-143, 144-148, 151-152, 156-157; Smirnov, 2016, s. 411-439, 450-460.

²¹ Tam adı Jean-Baptiste Colbert de Torcy (d. 1665- ö.1746), Fransız Dış İşleri Bakanı Charles Colbert'in oğludur. XIV. Louis döneminin en ünlü diplomatlarından biri olan Marquis de Torcy, Kral'ın yirmi yıl boyunca bakanlığını yapmıştır. Aynı zamanda yine Kral'ın en ünlü maliye bakanı olan Jean-Baptiste de Colbert'in de yeğeni olan Marquis de Torcy, diplomat kökenli bir ailenin mensubu olarak daha küçük yaşlarda babasının yanında çalışmaya başlamış ve 16 yaşında hukuk diploması almıştır. Babası, kendi yerine geçmesi amacıyla, Torcy'i özel olarak diploması sanatı gibi konularda eğitmişti. 1696'da Dış İşleri Bakanlığı görevine getirilen Torcy, kısa sürede Kral'ın verdiği özel

umarım istediğim şeyleri yapar.” diyerek beklentilerini dile getirmiştir²². Bir süre sonra Peder Duban, “Tanrı adına yürüttüğü çalışmalara kaldığı yerden devam ettiği ve Han’ın kendisine korkmasını gerektiren bir durum olmadığını ifade ettiği” bunun yanı sıra “güvencesinin devam ettiği” bilgisini vermiştir (LEC, 1780, ss. 187-188; NM, 1715, ss. 48-49).

Peder Duban, yıllar geçtikçe çalışmalarının neticelerini almaya başladı. İstanbul’daki Cizvitlerden kendisine yardımcı tahsis edilmesini istiyordu çünkü misyonda her zaman kendisinin tek başına yapabileceğinden daha fazla iş vardı²³. Duban, cemaatini ve kadrosunu genişletmeyi amaçlamaktaydı. 1710’da fidyeleri karşılığında azat edilen 12 ve 13 yaşında iki genç köle, misyonun hizmetinde Duban’a yardım için görevlendirildi. 1712 yılında kendisine yardım için Fransa Hükümeti ikinci bir rahip gönderdi. Türkçeyi son derece iyi bilen 42 yaşındaki Peder Joseph Curnillon’un Ermeniceyi öğrenmedeki tutkusunu ve bu konuda çok yol kat etmiş olması, misyonun yararına fazlasıyla hizmet edebilecek donanıma sahip olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Amacının Kırım’dan daha da öteye, “Doğu Ermenistan” topraklarına ulaşarak hem Ermeni dili konusunda daha fazla uzmanlaşmak hem de ihtida etmek isteyenlere yardımcı olmak olduğu anlaşılan Peder Curnillon, Duban ile uzun süre çalışma fırsatını yakalayamadı. Kırım’a ulaşmasından kısa bir süre sonra hastalandı ve hayatını kaybetti (LEC, ss. 199-201; NM, ss. 67-68; Veinstein, 1969, 430).

‘Terra Incognita’: Kırım’da Bir Cizvit Pederi ve Faaliyetleri

Misyona kalıcılığı ve devamlılığı için Duban’a göre Nogay ve Çerkez topraklarına ulaşmak şarttır. Ona göre Nogay topraklarında “*kimsenin umursamadığı ve tezatlıklar içinde yaşayan bir Hıristiyan köle dünyası vardır.*” (LEC, 1780, ss. 215-216; NM, 1715, s. 93). Çerkezya’da Hıristiyanlık izleri bulunduğunu düşünen Duban, Çerkezlerin inançları ile özellikle yakından alakadar olmaktadır. Çerkezlerin inanç motiflerinin²⁴ misyonun ilgisini çekmesinde o sırada, hâlihazırda Han’ın hekimliğini yürüten Ferrand’ın 1702 senesinde Kalgay Sultan’a eşlik ederek bölgeye yaptığı ziyaretin payı olduğu açıktır. Ferrand’ın kaleme aldığı bu seyahat notları, daha sonra *Voyage de Krimée en Cricassie par le pays des Tartares Nogais, fait l’an 1702* başlığıyla

ayrıcılıklarla çok güçlü bir konuma gelmiş ve aynı zamanda genel sekreterlik yetkisini de almıştır. Ancak, XIV. Louis’in 1715’te ölümü ile bürokrasideki güçlü konumu da sarsılmıştır. Torcy ve dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bély, 2015, s. 1405; Grandican de Fouchy, 1751, ss. 123-132; Rule - Trotter, 2014, ss.82-83.

²² Ferriol’dan Torcy’e, AMAE, CP (Turquie), tome 44, f. 87b (29 Haziran 1707).

²³ C. Duban, AMAE CP (Turquie), tome 51, 78a-b (24 Temmuz 1711).

²⁴ Özellikle dağlık bölgelerde yaşayan Çerkezler arasında Pagan ya da Hıristiyanlık ile Müslümanlığın inanç motiflerini bir arada yaşayan kabilelerin olduğu bilinmektedir. Bu konuda bk. Texier de Lancey, *Mémoire sur la Petite Tartarie*, AMAE, Mémoires et Documents (MD), tome XIII, f.19 (1760); Peyssonnel, 1787, s. 315.

yayımlanmıştır²⁵. Ferrand, yaptığı seyahatte Çerkez kabilelerinin dinleri hakkında çok ayrıntılı bilgiye ulaşamasa da inançlarının spesifik bir kutsal kitaba veya din adamına bağlı olmadığını ifade etmektedir (*LEC*, 1780, s. 235; *NM*, 1715, s. 125).

Tarihsiz ve imzasız olarak tasnif edilse de bu dönemde yazıldığı anlaşılan ve misyonunun mevcut durumu hakkında bilgiler veren bir mektupta Kırım misyonunun hâlihazırda dinî ibadetlerin icrâsı ve kurumsallaşabileceği bağımsız bir binaya sahip olmamasının daimi bir problem yarattığı ifade edilmektedir. Hâlâ Ermenilere ait olan bir kiliseyi kullanmaktaydılar. Bu mecburiyet karşısında Ortodoks ve Gregoryen inançların mensuplarıyla kesinlikle çatışmama prensibiyle hareket ediliyor; mümkün olduğunca onların gözüne batmadan ibadetlerin ve faaliyetlerin gerçekleştirilmesine özen gösteriliyordu. Öte yandan burada bir misyon kurmanın ve varlığını devam ettirmeye çalışmanın [Ortodoks inanca bağlı] Yunanistan'da bir Katolik misyon kurmaktan bile daha zor olduğu ifade ediliyordu²⁶. Kısaca, Kırım'daki Hıristiyan ahâlinin kendi aralarındaki dengenin son derece hassas bir zeminde olduğu görülmektedir.

Duban, Kırım görevi boyunca ahâlinin dinî eğitimini birinci sırada tutmuştur. Ona göre yarımada'daki Hıristiyanların inançları konusunda kararlı olmaları ve inançlarını canlandırmaları, olası “sapkınlık”ların²⁷ önlenbilmesinin tek yoluydu. Diğer yandan Kırım'daki kölelere ulaşmak, “Katolik inancı için küçük bir kurtuluş değildir aynı zamanda farklı dilleri konuşan ve farklı kültürlerden oluşan büyük bir çeşitliğe ulaşmak” demektir²⁸.

Peder Duban, her ne kadar misyon içinde rutin olan dua etme, ayin yapma, günah çıkarma, takdis etme gibi birtakım dinî uygulamaların yerine getirilmesini sağlasa da esas olarak yaşlı olduğu için artık hiçbir hizmete alınmayan bu nedenle de “açlıktan yarı ölü ve neredeyse tamamen çıplak” olan kölelere yardım etmek istemekteydi. Duban, Bahçesaray'da pazar günleri kilisede yapılan ayinde küçük sadakalarla bu ihtiyaç sahiplerine ulaşmaya çalışsa da ilerleyen günlerde düşkün

²⁵ Bu gezi notları, misyoner mektupları şurada yayımlanmıştır: *LEC*, 1780, ss, 221-242 ve *NM*, 1715, ss. 102-135.

²⁶ “État De La Mission Des Jésuites En Crimée Au Temps Du R.P. Duban. Etat Sur La Pratique Religieuse des Chrétiens de la Mission”, Congrégation de la Mission Lazaristes Archives Historique de la Paris (CMLAH), Fonds des Pères Jésuites, 1. Section, 2. Partie, Carton III, Dossier G, f.20 (tarihsiz mektup).

²⁷ Burada “sapkınlık” olarak nitelenen durum hem Latin Kilisesi'ne bağlılıktan vazgeçip Doğu Kilisesi'ne bağlanmak hem de kölelikten azat edilmek gibi amaçlarla Müslümanlığı benimsemektir. Aynı zamanda Peder Duban, dinî inançlardaki ve ritüellerdeki pagan unsurları da “sapkın” olarak değerlendirmektedir.

²⁸ C. Duban'dan Fleuriou'ye, AMAE CP (Turquie), tome 51, f.255a (20 Haziran 1712).

olanlar için Fransa'dan daha fazla yardım geleceğini ümit ediyordu (LEC, 1780, ss. 182-183; NM, 1715, ss. 40-41; Veinstein, 1969, s. 434).

XIV. Louis'in ölümünün ardından Marquis de Bonnac²⁹, misyonu ve Peder Duban'ı bölgedeki diğer Hıristiyan misyonlar karşısında koruma altına alacaktır. 1717 yılında Saadet Giray Han'a misyonu ve Duban'ı tavsiye eden bir mektup yazmış, karşılığında da son derece kibar bir üslupla Duban'ın varlığını öven bir mektup aldığını ifade etmiştir³⁰. Böylece yeni han döneminde de misyonun varlığı güvence altına alınmıştır. Bununla birlikte Bonnac, misyonun Kırım'daki varlığının yalnızca Kırım Tatarların onayını almaya bağlı olmadığını düşünmekteydi. Bu sebeple Peder Duban'ın Levant'ın diğer bölgelerindeki misyonerlerden farklı olarak özellikle Ortodoksların ve Ermenilerin tepkisini çekmemeye dikkat etmesini istemekteydi (Veinstein, 1969, s. 444). Hatta Ferrand'ın Bonnac ile yaptığı bir görüşmede Cizvit misyonerlerin Ermeniler ile ilgili olan ilişkilerinde ihtiyatlı olmaları konusunda aralarında uzlaştıkları anlaşılmaktadır³¹.

Katolik misyonerlerin Gregoryen Ermeni ahali ile teması elbette yalnızca ibadetlerin gerçekleştirilmesi boyutunda kalmıyordu. Misyon evinin Duban tarafından Ermeni mahallesinde³² kurulduğu ve kendisinden sonra da bu evin aynı faaliyet için kullanılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. 17 Eylül 1723 (16 Zilhicce 1135)³³ tarihli Bahçesaray kadısından alınan hüccette, Peder Duban'ın, Doktor Glavani'ye Ermeni mahallesinde bulunan mülkü 900 piastre'a devrettiği ifade edilmektedir. Ev, Ezekel oğlu Manuk isimli şahıstan içinde mevcut olan iki yüz kitapla birlikte alınmıştır³⁴. 25 Eylül 1723 tarihli başka bir belgede ise Konsolos Glavani, Peder Duban'ın kullandığı ev ile içindeki tüm eşya ve mobilyaların kendisine teslim edildiğini teyit etmektedir³⁵. Duban'ın evini Glavani'ye devretmesiyle başhekim Ferrand ile beraber başlayan konsolosluğun altı yıl boyunca burada faaliyetlerini yürütmesi sağlanmıştır. Misyon evinin alınmasından altı yıl sonra, 15 Mayıs 1729 tarihinde Galata kadısından alınan

²⁹ Tam adı Jean-Louis d'Usson Marquis de Bonnac (1678-1738)'tir. Başarılı bir devlet adamı olan Marquis de Bonnac; 1701 senesinde İsveç, 1707 senesinde Polonya, 1716-1724 yılları arasında ise İstanbul büyükelçiliği yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Frey-Frey, 1995, ss. 52-54.

³⁰ Bonnac'dan AMAE, CP (Turquie), tome 57, f. 62a, (13 Şubat 1717).

³¹ Bonnac'dan, AMAE CP (Turquie), tome 61, f. 42a (9 Ekim 1718).

³² Bahçesaray ve burada yer alan mahalle tipolojisi hakkında bk. Fırat Yaşa, 2018, ss. 389-402; Ferrari-Kançal, *Kırım'dan Kalan Miras Hansaray*, İstanbul, 2005; Hasan Hüseyin Güneş, "Bahçesaray Câmî-i Kebir Mahallesi, 2006, ss. 91-99.

³³ Belgenin Türkçesinde tarih olarak 15 Zilhicce 1135 tarihi verilirken, Fransızca özetinde tarih olarak 16 Zilhicce 1135 verilmektedir. CMLAH, Fonds des Pères Jésuites, 1. Section, 2. Partie, Carton II, Dossier C, f. 38a.

³⁴ CMLAH, Fonds des Pères Jésuites, 1. Section, 2. Partie, Carton II, Dossier C, f. 38/a.

³⁵ CMLAH, Fonds des Pères Jésuites, 1. Section, 2. Partie, Carton II, Dossier C, f. 38/c.

hüccette ise aynı evin içinde bulunan 200 Fransızca kitap ile beraber, Fransız bir tüccar olan Sir David Magy isimli şahsa 750 Fransız kuruşuna satıldığı bilgisi geçmektedir³⁶. Glavani'nin bu tarihlerde İstanbul'da olması sebebiyle satış işlemi, Galata kadılığında gerçekleştirilmişti. Ancak, İstanbul Elçisi Villeneuve'e³⁷ ve sekreteri Belin imzalı evrakta evin aslında David Magy tarafından hiçbir menfaat gözetilmeksizin alındığı ve Cizvit misyonerler ile Saint-Benoit rahiplerinin hizmetine sunulduğu anlaşılmaktadır. Evin satış işleminden 13 gün sonra (28 Mayıs 1729) Glavani'nin, konsolosluğu ve misyonu, birbirinden ayırarak farklı evlere taşıdığı yorumunda bulunmak mümkündür³⁸. Evin satış yoluyla bir başkasına geçmesine ve hukuka aykırı bir durum teşkil etmemesine özen gösterildiği ortadadır. Hâlihazırda Katoliklerin Ermeni kiliselerinde ibadetlerini yerine getirmeleri ve Peder Duban'ın bu durumdan rahatsız olması, ikinci bir evin ne amaçla alındığını ortaya koymaktadır.

Öte yandan Katolik Cizvitlerin hâlâ eski Ermeni kiliselerini kullanmaları, sadece Peder Duban'ı rahatsız eden bir durum değildi. Aslında rahatsızlığın diğer taraf için de geçerli olduğu söylenebilir (Veinstein, 1969, s. 429). Katolik Cizvitler için Ermenilerden duyulan rahatsızlığın altında pek çok sebep vardı. Bunlardan belki de ilki, Katoliklerin Gregoryen Ermenilere karşı duydukları güvensizlikti. Duban, hatıratında “bu iyi niyet göstergesi bugün veya yarın değişebilir” diyerek duyduğu güvensizliği ifade etmekteydi (*LEC*, 1780, s. 212; *NM*, 1715, s. 87). Güvensizliğin bir ölçüde ortadan kaldırılması amacıyla 1728 yılında, Ermeni din adamları ile Katolik misyonerler arasında bir ahitname yapıldığı anlaşılmaktadır. Misyoner pederlerin Ermeni kilisesine bağışlamayı kabul ettiği 200 ekü ile Katoliklerin Ermeni kiliselerinde rahatlıkla dua edebilmeleri ve ibadetlerini yerine getirebilmelerinin sağlandığı; bu bağışların da misyonerlerin harcamalarından düşüldüğü görülüyor³⁹.

Diğer yandan bu kiliselerde her ne kadar ayin ve dinî törenler yapılabiliyor olsa da asıl misyon hedeflerinden biri olan Katolik olmayanların Katolikleştirilmesi, gerçekleştirilemiyordu. Pek çok Ermeni, Katolikliğe karşı sempati duyduğunu

³⁶ CMLAH, Fonds des Pères Jésuites, 1. Section, 2. Partie, Carton II, Dossier C, f. 38/b.

³⁷ Louis-Sauveur de Villeneuve (1675-1745), XV. Louis döneminin en ünlü diplomatlarından biridir. 1728-1741 yılları arasında Fransa'nın 27. İstanbul büyükelçiliği görevini yaptı. 1736-1739 Osmanlı-Rus savaşını bitiren 1739 Belgrad Anlaşması'na Osmanlı ile Rusya arasında arabuluculuk görevini Fransa adına Villeneuve gerçekleştirdi. Fransa'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun verdiği son kapitülasyonların 30 Mayıs 1740 tarihinde imzalanmasını sağladı. Villeneuve hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Vandal, 1887; Masson, 1911, ss. 1-32, vd.

³⁸ CMLAH, Fonds des Pères Jésuites, 1. Section, 2. Partie, Carton II, Dossier C, f. 38/d.

³⁹ Autorisation accordée aux Pères Jésuites par les arméniens schismatiques de Baktché-Séraï, de faire leurs fonctions dans leur église, CMLAH, Fonds des Pères Jésuites, 1. Section, 2. Partie, Carton II, Dossier C, f. 40.

ifade etse de Katolik olarak takdis edilmeyi istemiyor ve tam olarak mezhep değiştiremiyordu (LEC, 1780, ss. 212-213; NM, 1715, ss. 87-88). Kendisi, 1712 yılında yaptığı Gözleve seyahatinde karşılaştığı altı yaşlı şahsı ve zor durumda olan bir köleyi yardım etmek için Bahçesaray'a getirdiğinde daha fazla yardıma muhtaç insanın başkentte bir araya getirilmesi gerektiğini ifade etmişti. Böylece onların Tatarlar arasında geçirdikleri süre boyunca zayıflayan imanlarını sağlamlaştırma imkânı bulabileceğini ifade eden Duban, bu amacı için ödeneğe, hastaneye ve barınağa ihtiyaç duyuyordu. Tüm amaçların gerçekleştirilmesi için Bahçesaray'da bir Katolik kilisesi kurulmasında ısrar etmekteydi⁴⁰.

Bahçesaray'da yaşayan Katolik halkın kullanabileceği bir kilisenin oluşturulması meselesi, bundan sonra hem Cizvit misyonu hem de İstanbul elçiliğinin Kırım konsolosluğu açısından başlıca gündem maddelerinden biri idi (LEC, 1780, s. 188; NM, 1715, s. 50). Ancak, Bahçesaray'a bir Katolik kilisesi inşa etme planının gerçekleştirilmesinin ne denli güç olduğunun hem Duban hem de Bonnac elbette farkındaydı. Zira, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyan tebaanın yeni bir kilise inşa etmesine izin verilmiyor; mevcutların korunması ve tadilatı yoluna gidiliyordu. Yanan ya da yıkılanların onarılması ise bir hayli zordu⁴¹. Ferriol, misyonun ilk yıllarında II. Gazi Giray Han'dan konu ile ilgili bir izin almış ancak Han'ın tahttan indirilişinin ardından izin de askıda kalmıştı. Des Alleurs⁴², ikinci

⁴⁰ Bonnac'dan Kral'a, AMAE CP (Turquie), tome 58, f. 29b (18 Temmuz 1717).

⁴¹ Elçi Bonnac'ın İstanbul'a vardıktan sonraki ilk işi, Kutsal Mezar Kilisesi kubbesinin tamiri için yapılan girişimler hakkında bilgi toplamak olmuştur. Bu konu hakkında bir rapor hazırlayarak saraya göndermiştir. XIV. Louis adına pek çok kez yapılan müracaatlardan hiçbir başarılı sonuç elde edilmemiştir. Kendisinden önceki elçilerin ısrarlı başvuruları ile Kudüs'e fermanlar gönderilse de burada yaşayan Ortodoks cemaatin Bâb-ı Âli üzerindeki nüfuzu ile bu fermanların uygulanmasının önüne geçilmişti. Diğer yandan kralın himayesinin kendileri için çok değerli olması gereken Kutsal Toprakların ruhbanları, Fransa Elçisi'nin çabalarına yardımcı olmaktan uzak bir tutum içindeydiler. Burada faaliyet gösteren misyoner cemaatler, herhangi bir Avrupa devletinin bu bölgede etkili olmasındansa Osmanlı Sultanı'nın bu bölgedeki konumunun devam etmesi taraftarıydılar. M. de Bonnac, Veziriazam ile yaptığı ilk görüşmede bütün Hıristiyan âlemini yakından ilgilendiren Kutsal Mezar Kilisesi'nin kubbesinin Latinler tarafından yaptırılmasını ısrarlı bir şekilde talep etti. Konu ile ilgili Bâb-ı Âli ile yaptığı uzun müzakereler sonunda seleflerinin de dile getirdikleri Kudüs'teki Kutsal Mezar kilisesinin onarılması teklifini yazılı olarak bildirdi. 1718 senesinin Aralık ayının 23'ünde Sultan'ın onayı ile kilisenin kubbesinin onarılmasına dair ferman, Elçi Bonnac'ın eline ulaştı. Bu başarı, hem Bonnac'ın hem de Fransa'nın Levant Hıristiyanları üzerindeki hami rolünü güçlendirdi. Bonnac'dan Kral'a, AMAE CP (Turquie), tome 58, f. 79a (25 Eylül 1717); ayrıca konu hakkında bk: Marquis de Bonnac d'Usson, 1894, s.14, 21-25, 41 vd.; Peri, 2001, ss.107-109, vd; Duckworth, 1922, ss. 283-295; Kılıç- Satış, 2011, ss. 225-244; Satış, 2012, ss. 306-313.

⁴² Tam adı Pierre Puchot Monseigneur des Alleurs (1643-1725), Normandiya kökenlidir. Rouen parlamentosunda görev alan bir aileden gelen des Alleurs, ilk olarak 1698

kez han olan Kaplan Giray ile olan samimiyeti üzerinden ilk olarak bir şapelin inşa edilmesine izin verilmesi konusunda girişimde bulunmuştur. Ancak, Han “bu konuda müftüye danışmadan bir karar veremeyeceği”ni ifade etmiştir⁴³. Müftüden gelen cevabın ne olduğunu tam olarak tespit edemesek de benzer kararlar dikkate alınarak olumsuz yanıt geldiğini düşünmek mümkündür. Des Alleurs’un bu durum karşısında Duban’ın tavsiyesi ile misyon evinin en azından dinî ihtiyaçların giderilmesine uygun olarak büyütülmesi konusunda izin almaya çalıştığı anlaşılıyor⁴⁴. Böylece misyon evi, her ne kadar yeterli sayıda olmasa da bölgede yaşayan Katolik Hıristiyan ahalinin yararlanabileceği, ibadetlerini gerçekleştirebilecekleri bir alan olmuştur (*LEC*, 1780, ss. 188-189; *NM*, 1715, ss. 50-51). Böylece Peder Duban, Kırım Hanlığı’ndaki görevine başlamasından yaklaşık 7 yıl sonra, henüz bir şapel olmasa da, bir misyon evi bünyesinde Katolik ahalinin yararlanabileceği bir ibadethane oluşturulmasını sağlamıştı.

Misyon hanesinin genişletilmesi için izin alma sürecinde Duban’ın çalışmalarına ara vermediği, günden güne Misyon içinde çalışmaya, yenilik yapmaya devam ettiği ve çalışmalarını neticesinde buradaki görevine olan inancının arttığı görülür (*LEC*, 1780, s. 189; *NM*, 1715, s. 51). Peder Duban, misyondaki görevli tek peder olduğu için ayin, tören ve diğer dinî görevleri belirli günlere bölerek bir çalışma takvimi hazırladığından bahseder. Örneğin, misyonun açık olduğu günlerde özellikle yeni gelenler için dinî kuralların ve ayinlerde dikkat edilmesi gerekenlerin hatırlatıldığını ifade eder. Misyonun çalışma saatleri ve günlerindeki düzenlemeler ile misyonun soğuk ve katı yüzünün değiştirilip, herkes için özellikle de köleler için kolay ulaşılabilir bir hâl almasının sağlandığını belirtir. Aynı zamanda artık misyon içindeki atmosferin de daha coşkulu olduğunu dile getirir (*LEC*, 1780, ss. 189-190; *NM*, 1715, ss. 51-53)⁴⁵.

Bu etkinin yayılmasının doğal bir süreç olmaktan ziyade bilinçli bir hareket olarak yapıldığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Çünkü ilk günlerden itibaren Hıristiyan kölelerin satın alınması meselesi, misyonerler için sadece Kırım Yarımadası ile sınırlı değildi; genel olarak tüm Levant bölgesindeki misyonlarda

senesinde Fransa Hariciye Bakanlığında görev aldı. 1704 senesinde Macar Bağımsızlık Savaşı’nda Macar Prens Ragotzi’nin yanında kamp mareşallığı oldu ve 1710 senesine kadar Macaristan’da görev yaptı. Bu bölgede uzun bir süre görev yapan des Alleurs, 1711 senesinin Ağustos ayında Fransa’nın 24. İstanbul Büyükelçisi görevine getirildi ve Haziran 1716’a kadar bu görevi ifa etti. 1725 senesinde Paris’te vefat eden des Alleurs’un kalbi, vasiyeti üzerine Pera’daki Kapüşin kilisesinde yakılmıştır. Des Alleurs ve dönemi ile ilgili olarak bk. Bonnac, 1894, ss. 60-65; Saint-Priest, 1877, ss. 252-255; Frey- Frey, 1995, s. 131, vd.

⁴³ M. des Alleurs’dan, AN, BI 388 (30 Ocak 1713).

⁴⁴ M. des Alleurs’dan, AN, BI 389 (18 Temmuz 1715).

⁴⁵ Müslüman halk ise ister Kalvinist olsun isterse Lutheran bütün Hıristiyan mezhepleri “Frank” olarak nitelendirmekte ve görmekteydi (*LEC*, 1780, ss. 191; *NM*, 1715, s. 54).

Lazarist ve Tirinite pederleri tarafından da sıklıkla başvurulan bir uygulamaydı. Fakat bu diğer tarikatlar, Fransız Elçilerin uyarılarını dikkate almadan toplum içerisinde Cizvitler kadar ihtiyatlı davranmayıp, göze batabilecek eylemlerde bulunabiliyorlardı. Bu sebeple özellikle Katolik olmayan diğer Hıristiyan ahali arasında hoşnutsuzluk yaratmakta; Ermeni ve Yunan rahiplerin Osmanlıları kendilerine karşı kıskırtmalarına fırsat vermekteydiler. Bu tarz hadiselerin kimi zaman ciddi boyutlara ulaşması, Osmanlı Hükümeti tarafından faaliyetlerinin yasaklaması yoluna gidilmesine neden olabileceğinden diğer Katolik din adamları için de sorun teşkil edebilirdi (Veinstein, 1969, s. 438).

Öte yandan Katolik misyonerlerin diğer mezheplerden Hıristiyanlara yönelik “döndürme” faaliyetleri, seremonilerle gerçekleştirildiğinden bazen Hıristiyan ahali üzerinde psikolojik bir etki bırakabiliyordu. Örneğin 1707 yılında Karasu’da yaşayan Danzigli bir Luteryan’ın kilisede gerçekleştirilen bir törenle Katolikleştirilmesi, şehirde yaşayan Hıristiyanları duygusal olarak etkilemişti (LEC,1780, ss. 196-197; NM, 1715, s. 63). Aynı şekilde 1713 yılında kendi ülkesinde rahibe olan Macar Kalvinist bir kadının üç yıllık bir direnme sonunda herkesin önünde Katolikleştirilmesi, Bahçesaray Kalvinistleri arasında büyük bir etki bırakmıştır (LEC,1780, s. 205; NM, 1715, s. 76). Katolik olarak kutsanan Ermenilerin sayısının gün geçtikçe arttığını ve sadece Bahçesaray’da seksene ulaştığını ifade eden Peder Duban, döndürülmüş bu yeni Katoliklere karşı takınılacak tutumun daha ılımlı ve olumlu olması gerektiğini düşünmekteydi. Aksi takdirde kısa bir süre önce Katolik mezhebine geçmiş Ermenilerin, yeni mezheplerinden korkarak yeniden “heretik olmayı tercih edebilecekleri” endişesini taşımaktaydı. Yine misyonun ilk yıllarında Ermeni piskoposunun Peder Duban’a ve misyona karşı olan tavırlarının olumlu olması, misyona etki alanını genişletmesi için fırsat vermiştir⁴⁶.

Peder Duban, misyonun faaliyetlerinin zarar görmemesi için Ortodoks Ermeni halka karşı Protestan Hıristiyanlara gösterdiğinden daha iyi niyetli ve sabırlı bir tutum sergilemeyi tercih etmiştir. Böyle bir yaklaşım ile Duban, Kırım genelinde özellikle de Bahçesaray’da hem Ortodoks ahali hem de Tatarlar arasında Katoliklere karşı ortaya çıkabilecek hoşnutsuzluğun önüne geçmeyi amaçlamaktaydı. Aynı zamanda Ortodoks halk ile bir üst amaçta yani Hıristiyan kölelerin kurtarılmasında buluşmak, her iki tarafın da çıkarına bir durumdu (Veinstein, 1969, s. 439).

Ancak, 1710-1713 yıllarında, misyonun yürüttüğü Hıristiyan ahali arasında Katolik mezhebin yaygınlaştırılması faaliyeti, ilk yıllarda ılımlı olan mezhepler

⁴⁶ Peder Duban, Ermeni Piskopos’un Katoliklerin özellikle dinî ibadetlerini cemaati ile beraber gerçekleştirmesi için fırsat verdiği ve bu durumun sadece Bahçesaray’da değil aynı zamanda Karasu gibi civar şehirlerde de gerçekleştirebilmesi için yardımcı olduğu bilgisini vermektedir. LEC, 1780, ss. 192-193; NM, 1715, ss. 56-57.

arası ilişkilerin gerginleşmesine yol açar. Dönme Katolikler ile Ortodoks ve Gregoryenler arasında yaşanan gerginliklerin yanında Ermeni halk arasında, mezhep değiştirmeye karşı propagandalar dikkat çekiyordu. Bütün bu hoşnutsuzluklara rağmen Ermeni halk, doğrudan Katolik misyonerlere saldırma yolunu tercih etmemiş, daha çok misyoner faaliyetlerine karşı bir tutum geliştirme yolunu seçmişti. Bu tercihte misyonun Fransa devleti himayesinde olması ve Ferrand'ın Han ile olan yakınlığı etkiliydi (Veinstein, 1969, ss. 440-441).

Gün geçtikçe Kırım içinde yaşayan diğer Hıristiyan ahaliyle özellikle de Ermenilerle sorun yaşama ihtimali artıyordu. Bu durum hâlihazırda Katolik Hıristiyanların kullanımı için bir şapelin bulunmaması sorununu gündeme getiriyordu. Misyonun büyütülerek içinde ibadetlerin gerçekleştirileceği bir şapelin yapımı girişiminden tam olarak bir netice alamayan Peder Duban, sorun karşısında iki farklı çözümün olduğunu ifade eder. Bunlardan ilki, Tatar komutan ve devlet adamlarına rüşvet vermektir ancak bunun için gereken miktarın temin edilmesinde – hâlihazırda yıllık ödeneklerinde sıkıntı olduğu için – sorun yaşayacağını farkında olduğundan Duban, bu çözümden vazgeçmiştir. İkinci çözüm ise biraz daha kurnazcaydı. Buna göre Levant bölgesinde elde edilen imtiyazlar doğrultusunda her ne kadar eski Latin kiliselerinin tamiri ve yeniden inşasına izin verilmiyor olsa da yeni inşa edilen konsolosluk binalarının içinde bir şapel oluşturulmasına müsamaha gösteriliyordu (Veinstein, 1969, s. 446). Bu durum, Fransa'nın Kırım'da bir konsolosluk kurması için yeterli bir sebepti. Diğer yandan Veinstein'a göre Tatar Han'ın başkentinde kurulacak bir Latin şapeli ile amaçlanan sadece misyonun içinde ibadetlerin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi değil aynı zamanda Han'ın payitahtında Cizvit pederlerin temsiliyetinin de sağlanmasıydı (Veinstein, 1969, s. 451).

Fransa ile Kırım arasında bu tarihe kadar gayriresmî yoldan yürütülen diplomatik ilişkiler, konsolosluk açılmasıyla daha resmî bir boyuta geçecek ve böylece misyonun varlığı koruma altına alınmış olacaktı. Duban, Bakan Torcy'e gönderdiği mektupta Han'a bu teklifin getirilmesinden önce birtakım hediyeler sunulmasının hâlihazırda orta düzeyde ilerleyen dostluk ilişkilerini pekiştireceğini ve olumlu bir intibaa uyandıracaklarını belirtmekteydi. Duban'a göre hediye sunulması, bu topraklarda ilişki ve dostluk kurulmasının en etkili yollarından biriydi ve özellikle dünya küresi, mıknatıslı taş, dürbün ve bu mahiyette hediyelerin Tatarlar tarafından hoş karşılanacağını düşünüyordu (LEC, s. 200). Bir yandan konsolosluğun dâimî bir statüye kavuşmasıyla birlikte ilişkilerin kurumsallaşması, diğer yandan da özel olarak Ferrand'ın başhekimlik konumunun etkisi, Hanlık'ta Fransa'nın siyasî etkisini attırmıştır. Konsoloslar bundan böyle Han'ın yakın dostları, sırdaşları ve hatta Avrupa devletleri ile ilişkilerinde adeta danışmanları olarak görülecektir (Bilici, 1992, s. 26).

Veinstein, çalışmasında Peder Duban'ın henüz bir konsolosluk ve misyon evi oluşturulamadan Kırım'dan ayrılmaya karar verdiğini ve 1717 yılında, yani gelişinden on bir yıl sonra, Fransa'ya geri döndüğünü ifade etmektedir (Veinstein, 1969, s. 448). Ancak, Bahçesaray'da misyona ait evin Konsolos Glavaniye devredilmesi ile ilgili yukarıda belirtilen hüccet kayıtlarından Peder Duban'ın 1723 yılında hâlâ Hanlık sınırları içerisinde olduğu düşünülmektedir. Veinstein, ilgili makalesinde Duban'ın ayrılma tarihi ile ilgili somut bir belgeye atıfta bulunmamaktadır. Eğer hüccetin verildiği yılda Duban, Hanlık sınırları içerisinde değilse kayıtlara onun yerine vekâlet eden şahsın adının yazılması gerektiği ortadadır. Yukarıda zikredilen iki hüccetin mahiyeti ve tarihleri, bize konsolosluğun hizmete başladığı senelerde Peder Duban'ın Bahçesaray'da olduğunu düşündürmektedir. Ancak, Hanlık topraklarından ne zaman ayrıldığı bilgisine maalesef arşiv evrakından ve mektuplardan ulaşmak mümkün olmamıştır.

Peder Duban için misyonun oluşturulması kadar konsolosluğun kurulması da önem arz ediyordu. Duban dönemi kayıtlarından, konsolosluk henüz kurulmadan önce, misyonun mevcut sorunlarının varlığının tespiti ve çözümüne yönelik cevapları bulmaya ve bu konuda kendi başına adım atmaya çalıştığı görülmektedir. Öte yandan Fransız Konsolosluğu'nun kurulması ile misyon artık konsolosluğun himayesi altında faaliyet göstermeye başlayacaktır. Yazılan konsolosluk raporlarında pederlerin sorunlarına da yer veriliyor olması, bunun en önemli göstergesidir.

21 Temmuz 1719 tarihinde Bonnac, kölelerin satın alınması görevi adı altında Kırım misyonunu destekleyecek bir Fransız'ın görevlendirilmesini ve ayrıca Trabzon'da ticari faaliyet gerçekleştirmek için bir Fransız'a izin verilmesini istedi⁴⁷. Sadrazam'ın bu iki hususun kabul edildiğini belirten cevabı, kısa bir süre sonra Bonnac'a ulaştı. 1721 yılında Fransa'nın Kırım'daki mevcudiyetinin sağlamlaşması üzerine aynı yıl Kapitülasyonların yenilenmesi sırasında Bonnac, Bahçesaray'da kölelerin alınmasını sağlayan bir ticari kuruluş ile düşkünler evi mahiyetinde bir hastane kurulması yönündeki taleplerini de iletti⁴⁸. Konsolosluk kurulduktan bir müddet sonra Ferrand'ın ardından bu göreve atanan Glavani, misyon içinde dinî rolden ziyade diplomatik ilişkilere yoğunlaşsa da Peder Duban döneminde misyonun ana problemi hâline gelmiş ve henüz bir çözüm bulunamamış olan Hıristiyan esirlerin yeniden satın alınması konusundaki çalışmalara devam etti⁴⁹.

⁴⁷ Bonnac'dan Kral'a, AMAE, CP (Turquie), tome 61, f.214b (21 Temmuz 1719).

⁴⁸ Memoire toucahnt de renouvellement des Capitulations, AMAE, CP (Turquie), tome 63 f.80b (? , 1721).

14 Haziran 1725 tarihli, Peder Christian Stephan imzalı belgede Adrien Ropiteau isimli Fransız kölenin, Bahçesaraylı Habla Efendi isimli Tatar'dan Xavier Glavani tarafından

Fransa, Colmar doğumlu 43 yaşındaki Peder Christian Stephan'ın tam olarak hangi tarihte misyonun sorumluluğuna getirildiğini henüz tespit edemesek de 1724'te kendisinin Kırım misyonundan sorumlu peder olduğu açıktır. 1725 yılında, Kırım misyonunun henüz kendine ait bir kilisesi olmasa da misyon evinin düşkünlere hizmet veren bir hastane ve aynı zamanda içinde ibadetlerin yerine getirilmesine izin verilen bir mekân olduğunu biliyoruz.⁵⁰ Bu dönemde misyonun faaliyetleri konusunda ılımlı bir çizgide olan III. Saadet Giray, Şirin isyanı⁵¹ ile hanlıktan indirilip onun yerine II. Mengli Giray⁵² geçirilmiş ve Katolikler için adeta bir “korku dönemi” başlamıştır. Bu endişeyi Peder Stephan, şu şekilde ifade ediyordu: “Şirin beylerin⁵³ korumasını kaybettik ve evimizin ve şapelimizin, bize Türklerden daha fazla düşman olan Şizmatikler [Ortodokslar] tarafından yakılıp yok edileceğine inanıyoruz” (LEC, 1780, s. 253).

Zamanla endişelerin azaldığı ve sürecin tekrar misyonun lehine döndüğü anlaşılmaktadır. Bu durum adeta “Tanrı'nın bir inayeti” olarak görülse de asıl sebep, Duban'dan itibaren misyonda görevli hekim pederin bulunması ve bu doktorun hastaları bedelsiz olarak – genellikle Fransız ilaçları ile – iyileştirmesidir. Peder Stephan'ın raporunda bunun misyonun geleceği için ne kadar önemli bir rol oynadığı gözler önüne serilir. Rapora göre II. Mengli Giray,

100 kuruşa geri alındığı ve 10 kuruşa da kendisine kıyafet alındığı ifade edilmektedir⁴⁹ Lettre de Chrestien Stephan de la Compagnie de Jesus et superieur de notre mission en Crimée AMAE, CP (Turquie), tome 70, f. 171a, 14 Haziran 1725.

⁵⁰ Mémoire touchant de renouveaulement des Capitulations, AMAE, CP (Turquie), tome 72, f. 141a; 149b (? , 1725).

⁵¹ Bu isyanlar esnasında konsolos III. Saadet Giray Han'a refakat eden Glavani, gözlemlerini raporlarla büyükelçiliğe sunmuştur. Bu konuda bk. Veinstein, 1971, ss. 327-338.

⁵² II. Mengli Giray Han (1678 - ö.1739) I. Selim Giray'ın beşinci oğlu, 1724-1730 ve 1737-1739 seneleri arasında iki kez hüküm süren Kırım Hanı'dır. Kardeşi, I. Kaplan Giray'ın birinci ve ikinci saltanatlarında kalgaydır (Desaiv- Özbilgin, 1970, ss. 114-115) 1724'te III. Saadet Giray'ın azlinden sonra tahta çıktı ve saltanatı 1730'a kadar sürdü. Hanlığının ilk yıllarında özellikle Nogay İsyanları ile uğraşan II. Mengli Giray, Hanlık sınırlarında sükuneti yeniden sağlamaya çalıştı. 1728 yılından itibaren sükunetin sağlanması ile Mengli Giray, Kırım halkının menfaatine olan bazı ıslahatlarda bulundu. 1737 senesinde II. Mengli Giray, tekrar tahta çıktı ve ölümüne kadar han olarak kaldı. 31 Aralık 1739 tarihinde Bahçesaray'da defnedildi. II. Mengli Giray ve dönemi hakkında bk. Halim Giray, 2013, s. 92-98; Smirnov, 2016, ss. 470-497.

⁵³ Kırım Hanı, gücünü dört Karaçi Beyi olarak bilinen hakim kabilelerden alırdı. Bunlar; Şirin, Barın, Argın ve Kıpçak kabileleridir. Şirin Kabilesi, diğer üç kabileden daha genç olmakla birlikte Giray Hanedanı ile doğrudan akrabalık bağları geliştirmeleri sebebiyle en güçlülere sayılabilirdi. Şirinler ve dört Karaçi Beyi konusunda ayrıntılı bilgi için bk., Ivanics, 2015, ss. 53-74; Schamiloglu, 1984, ss. 283-297; Manz, 1978, ss. 282-309; Jankowski, 2006; İnalçık, (1979-1980), ss. 445-466.

kolundaki küçük yaradan uzun süre rahatsızlık hissetmiş ve bu yarayı iyileştirecek birini bulamamıştır. Bunun üzerine düşünlerin ücretsiz olarak Fransız ilaçları ile tedavi edildiği Cizvit misyonuna başvurur. Kendisi ile ilgilenen Peder Latour, Han'ın yarasını iyileştirir. Kendisine uygulanan merhemden sonuçlarından memnun olan Han, memnuniyetinin karşılığını misyona günlük 800 dirhem et ile 3 ekme ve 2 mum bağışlayarak vermiştir. Han, tamamen iyileşip sağlığına kavuşunca Peder Latour, Han'dan misyona korunma hakkı talep eder. Han ise iyileşmesi karşısında bu isteği kabul etmiştir (LEC, 1780, ss. 254-255). Han, verdiği izinle misyonerlere sadece kendi hanelerinde değil, dışardaki bütün faaliyetlerinde de serbestiyet tanımıştır⁵⁴.

Glavani döneminde yaşanan en önemli gelişmelerden bir diğeri de misyonun Bahçesaray'da faaliyet göstermeye başladığı ilk günden ulaşma gayreti içinde olduğu Kefe'de bir evin misyon adına satın alınmasıdır. 2 Haziran 1732 tarihli belgede Ermeni asıllı Sahak'ın oda, kenef ve avludan ibaret mülkünün 285 kuruşa satıldığı ifade edilmektedir⁵⁵.

Diğer yandan misyonerlerin Hanlık içindeki seyahatleri esnasında herhangi bir yağma veya sıkıntı ile karşılaşmamaları adına Han tarafından özel koruma altına alınıp yarlık düzenlenmesi, misyonerler için büyük güven oluştuyordu. 1731 yılında Kaplan Giray tarafından Peder Joseph Stephan'a verilen izinle Peder, Bahçesaray dışındaki mahalle ve köylere gidebilmiş; misyon için her zaman önemli bir kent olan Kefe'de faaliyet yürütebilmiştir. Dolaşım serbestisi sağlayan bu yarlıkların başa geçen her han ile birlikte yenilendiği görülmektedir. Keza 1743 tarihli yarlıkla II. Selim Giray Han zamanında da Peder Joseph Stephan'a Kırım Hanlığı sınırları içerisinde seyahat etme izni verildi⁵⁶.

Konsolos Venture de Paradis⁵⁷ döneminde (1739-1745), Kırım Hanı olan II. Selamet Giray⁵⁸, misyonun konsolosluk himâyesinde ibadetlerini gerçekleştirme

⁵⁴ Bundan böyle Ermeni ve Yunan ahali rahatlıkla Katolik misyona gelebilecek; Katolikler de onlara gidebilecekti. Ayrıca hem Katolik hem de Yunan ve Ermeni çocukların eğitimi, vaftiz edilmesi, kiliselerdeki ayinlerin gerçekleştirilmesi ve cenaze törenlerinin, kendi bünyesinde gerçekleştirilmesine izin verilmiştir (LEC, 1780, s. 256).

⁵⁵ CMLAH, Fonds des Pères Jésuites, 1. Section, 2. Partie, Carton II, Dossier C, f.39.

⁵⁶ CMLAH, Fonds des Pères Jésuites, 1. Section, 2. Partie, Carton I, Dossier C, f.31.

⁵⁷ Marsilyalı tüccar bir aileden gelen Jean Michel Venture de Paradis (1701-1754), 1716 senesinde Pera'da Kapüşin tarikatında dil oğlanlığı ile başladığı kariyerine 1726'dan itibaren drogoman olarak devam etmiştir. 1741 senesinde Kırım Hanlığı'na konsolos olarak atanmış ve Kırım üzerinden Rusya ile ticari ilişkilerin ilerlemesi konusunda girişimler yapmaya çalışmıştır (Mezin, 1997, ss. 582-583).

⁵⁸ II. Selamet Giray, I. Selim Giray'ın oğludur ve 1740-1743 yılları arasında Hanlık tahtına oturmuştur. *Gülbün-i Hânân*'da, Selamet Giray'ın 1742 senesi başlarında Bâb-ı Âli'ye davet edilip mütad âdete göre han olarak atandığı ancak bir sonraki yılın

ve dinî faaliyetlerde bulunma hakkını bir kez daha koruma altına almaktaydı. Ancak 24 Ağustos 1743 tarihli bu yarlığın diğer yarlıklardan en önemli farkı, konsolosluk ikâmetinde bir şapelin kurulmasına izin verilmesiydi⁵⁹. Böylece Peder Duban'ın 1706 yılında Kırım topraklarına gelmesinden otuz yedi yıl sonra, Kırım topraklarında Katolik kilisesi kurulmasının önünde herhangi bir engel kalmamıştır. Bu sırada misyonda Thomas de Pontigny isimli peder görevlidir.

Konsolos, Hanlık bünyesinde Katolik şapelin açılmasıyla Kral ve Han arasında da yeni bir ilişkinin oluştuğunu düşünmekteydi. Bu ilişki, ona göre sadece yerel halkın menfaatine olan bir gelişme değil, aynı zamanda misyonun varlığı için de olumlu bir durum olarak değerlendirilmişti⁶⁰. Diğer yandan Pontigny'nin Bahçesaray'da elde ettiği başarı, Konsolos'u özellikle Kefe'de de aynı türden bir sonuç için oldukça heveslendirdi⁶¹.

Peder Pontigny, misyon pederlerinin ve konsolosların Kırım Hanlığı'ndaki ilk günlerinden itibaren hedefledikleri Katolik Kilisesi kurulması yönündeki girişimlerinin ve uğraşlarının başarıya ulaştığını 25 Aralık 1743 tarihli mektubunda açıkça vurguluyordu. Peder, uzun yıllardır verilen çabaların artık sonuç verdiğini, bu olumlu neticede görevi esnasında konu ile ilgili olarak yoğun bir uğraş içerisinde olan Venture de Paradis'in büyük katkısı olduğunu itiraf ediyordu⁶². Ancak anlaşılan o ki şapelin açılması ve ibadetlerin serbestiyet kazanması, Selamet Giray Han'ın kısa bir süre sonra hanlıktan azledilmesi ile sekteye uğraşmıştır. 2 Nisan 1744 tarihli mektubunda İstanbul Elçisi Castellane, Han II. Selim Giray'ın selefinin verdiği izni kabul ettiğini ifade etmekteydi. Müstakil bir şapelin açılması ile ibadetlerin ve dinî törenlerin burada kolaylıkla yerine getirilecek olmasının, Cizvit misyonerlerin uzun yıllar boyunca yürüttükleri olumlu ilişkinin sonucu olduğunun elçi de farkındadır⁶³.

Şapelin açılması yalnızca Bahçesaray'da yaşayan Katolik ahali açısından değil aynı zamanda Kırım genelinde etkili oldu. Küçük bir misyonun zaman içinde bu

Ramazan ayında azledilerek Gelibolu yakınlarındaki çiftliğinde kalmasına izin verildiği ifade edilmektedir (Halim Giray, 2013, ss. 100-101).

⁵⁹ Traduction du yarlık de Selamet Giray, khan de Crimea, en faveur des Jesuites, CMLAH, Fonds des Pères Jésuites, 1. Section, 2. Partie, carton I, dossier G, f.34.

⁶⁰ Venture de Paradis'den, Centre des archives diplomatiques de Nantes. (bundan sonra: CADN), Seria A, Fonds Saint-Priest, CS, vol. 146, f. 44a-b (10 Eylül 1742).

⁶¹ Venture de Paradis'den , CADN, Seria A, Fonds Saint-Priest, CS, vol.146, f. 99b (7 Eylül 1743).

⁶² Peder Pontigny'den, CADN, Seria A, Fonds Saint-Priest, CS, vol 146, f.117b (25 Aralık 1743). Şapel açma izninin Hanlık tarafından 29 Ekim 1743 tarihinde verildiğini, aradan geçen zamanda Kadıasker ile Divan Efendisi'nin gelip birtakım incelemelerde bulduklarını ve konsolos ile görüşüp bilgi aldıklarını biliyoruz (Pontigny'den, AMAE, CP (Turquie), tome 114, f. 350a, (? Nisan 1744).

⁶³ Castellane'dan, AMAE CP, (Turquie), tome 115, f. 25b, (2 Nisan 1744).

derece yoğun bir çalışma ile Hanlık içerisinde nüfuz elde etmesi aynı zamanda Peyssonnel'in ifadesi ile büyük bir hatayı da doğurmuştu. Anlaşılan o ki Katolik kilisesinin büyütülmesi ve hatta çan çalınmaya başlaması, henüz Hanlık tahtına oturmuş olan II. Selim Giray'ı⁶⁴ çok da memnun etmemiştir. Peyssonnel'in anılarında yer alan şekliyle Selim Giray, Ermeni mahallesinden geçtiği bir sırada diğer bütün evlerden daha belirgin olan bir evin kime ait olduğunu çevresinde bulunanlara sorar. Fransızlara ait Katolik Kilisesi olduğunu öğrendiğinde oldukça sinirlenir. Peyssonnel, Han'ın sinirlenmesinin ve bu evin bir an önce yıkılması emrini vermesinin sebebi olarak pencerelerin yeşile boyanmış olmasını gösterir. Yeşilin İslam dünyasında özel bir yere sahip olduğunu misyonerler göz ardı mı etmiştir yoksa başka bir sebepten mi pencereler bu renge boyanmıştır ne yazık ki bilmiyoruz. Ancak, Selim Giray'ın fazlasıyla hiddetlendiğini, Katolik kilisesi yanında Gregoryen ile Ortodoks kiliselerinin de yıkılması emrini verdiğini Peyssonnel ifade etmektedir. Burada Peyssonnel'in işaret ettiği diğer önemli husus ise Cizvitlerin Han'ın kızgınlığının geçmesini bekleyip, bir süre sonra çeşitli hediyelerle ve bağışlarla bir zamanlar kazandıkları hakları yeniden elde etme teşebbüsünde dahi bulunamamalarıdır. Bu şekilde atılan geri adımın sebebinin yaşananların ardından Bahçesaray'da yaşayan Ermeni halkın Katoliklere karşı olan düşmanlığının yükselmesinin bir sonucu olduğu söylenebilir. 1744'den itibaren artık Cizvit misyonu hiçbir şekilde Bahçesaray'da yeniden nüfuz alanı elde edememiş ve bir süre sonra Kefe'de Polonyalı Cizvit pederler aracılığıyla Katolik halkın sorunları ile ilgilenilmiştir (Peyssonnel, 1787, ss. 325-326).

Sonuç

1706 senesinde Cizvit Peder Claude Duban'ın çabasıyla kurulan Bahçesaray Katolik misyonu, her ne kadar dini-sosyolojik bir zemin üzerine kurulmuş olsa da Fransa Devleti ile Kırım Hanlığı arasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin kurulmasına da vesile olmuştur. Faaliyetlerine ilk olarak Bahçesaray ve Hanlık sınırları içerisinde devam eden Katolik misyonu, zaman içerisinde Kefe'de de yer edinmiştir. Misyona, başlangıçta her ne kadar Ermeni ve Grek ahali ile uyumlu bir iletişim içerisinde olsa da zamanla nüfuz alanı geliştikçe Katolik olmayan Gayrimüslim cemaat ile güç mücadelesi içerisine girdiği görülmektedir. 1743 yılında uzun bir uğraş ve diplomatik mücadele sonunda Katolik kilisesi açılması için izin alınmışsa da 1744 yılında Han II. Selim Giray'ın emri ile kilise yıkılmış ve Bahçesaray'daki misyonerlik faaliyeti son bulmuştur. Bu tarihten sonra

⁶⁴ I. Kaplan Giray'ın oğlu olan, II. Selim Giray 1743-1748 yılları arasında hanlık tahtında oturmuştur. Smirnov'a göre, babasının Bâb-ı Âli'deki dostları nezdindeki hatırasına binaen onlarla iyi ilişkiler kurmuş, tahta geçmek için selefi II. Selamet Giray'a karşı bu ilişkileri kullanmıştır. II. Selim Giray döneminde Osmanlı İmparatorluğu İran ile yeni bir savaşın eşiğinde olması, Kırım Hanlığı için yaşı II. Selamet Giray'dan daha genç olan Selim Giray'ın Hanlığa geçmesi için vesile olmuştur (Smirnov, 2016, s. 501).

Katolik Hıristiyanların sorunları ile Kefe’de, Polonyalı Cizvit pederler tarafından kullanılan evde ilgilenilmeye devam edilmiştir.

Cizvit misyonerler aracılığıyla gelişmeye başlayan ve zamanla konsolosluk makamının Bahçesaray’da kurulması ile devam eden Fransa ile Kırım Hanlığı arasındaki ilişkilerin en yoğun olduğu dönem, XVIII. yüzyılın ilk yarısıdır. Misyonun Bahçesaray’daki varlığı sonlandıktan sonra da konsolosluk hizmetleri 1769 senesine kadar devam etmiştir. 1719-1769 yılları arasında çeşitli fasılalarla toplam dokuz Fransız konsolosu, Kırım Hanlığı payitahtında görev yapmıştır. Fransa, bir taraftan Osmanlı İmparatorluğunun kuzeydeki serhat boyu olarak görebileceğimiz Kırım Hanlığı ile buradaki gelişmelere yakından tanık olurken diğer yandan kendisi için farklı ticaret yollarını geliştirmeye ve Karadeniz’de ticari faaliyet gerçekleştirebilme amacını yerine getirmeye gayret ediyordu.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Archives du Ministère des affaires étrangères, Mémoires et Documents, tome XIII.

Archives du Ministère des affaires étrangères, Correspondance Politique, Turquie, tome. 43,44,45,51,57,58,61,63,70,72,114,115.

Archives Nationales, Affaires étrangères, B¹, 385,386,388,389.

Congrégation de la Mission Lazaristes Archives Historique de la Paris, Fonds des Pères Jésuites, 1. Section, 2. Partie, carton I, dossier C, G; carton II, Dossier C; Carton III, dossier G.

Centre des archives diplomatiques de Nantes, Séria A, Fonds Saint-Priest, Correspondance secondaire, vol. 146.

Kaynaklar

Halim Giray. (2013). *Gülbün-ü Hânân (Kırım Hanları Tarihi)*. A. Başer ve A. Günaydın (Yay. Haz.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Avrasya Enstitüsü Yayınları.

Râşid Efendi. (2013). *Tarih-i Râşid ve Zeyli (C. I-III)*. İstanbul: Klasik Yayınevi.

Basılı Eserler

Anonim. (1855). *Les Pères de la Compaigne de Jesus à Constantinople et Dans la Crimée ou l’Évangile Prêché dans le Levant*. Clermont-Ferrand: Caen.

Bazarova, T. (2019). The Treaty of Carlowitz and Its Impact on Russian-Ottoman Relations 1700-1710. C. Heywood ve I. Parvev (Ed.), *The Treaties of Carlowitz (1699) içinde* (ss. 236-252). Leiden-Boston: Brill.

Bérenger, J. (2010). *La paix de Karlowitz, 26 Janvier 1699: les relations entre l’Europe et l’Empire Ottoman*. Paris: H. Champion.

Bély, L. (2015). *Dictionnaire Louis XIV*. Paris: Bouquins.

Bilici, F. (1992). *La Politique Française en Mer Noire (1747-1789): Vicissitudes d’une Implantation*. İstanbul: ISIS.

Blount, H. (1636). *A Voyage into the Levant*. London.

- Charles, E.O. ve Dominguez, J. M. (Ed.). (2001). *Diccionario Histórico de la Compañía de Jesús* (C. II.). Madrid: Universidad Pontificia Comillas.
- De la Motraye, A. (1727). *Voyages du Sr. A. De la Motraye en Europe, Asie et Afrique*. Tome Second, La Haye: T. Johnson et J. Van Duren.
- Demir, U. (2006). *Tarih-i Mehmed Giray (Değerlendime-Çeviri Metin)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Desaiv, D. ve Gökalp, Ö. (1970). Le Khanat de Crimée et les Campagnes Militaires de l'Empire Ottoman fin du XVIIe siècle 1687-1736. *CMRS, 11-1*, Ocak-Mart, 110-117.
- Duckworth, H.T.F. (1922). *The Church of the Holy Sepulchre*. London: Hodder and Stoughton.
- Ferrari Kañçal, N. (2005). *Kırım'dan Kalan Miras Hansaray*. İstanbul: Klasik Yayınevi.
- Fraze, C. A. (2009). *Katolikler ve Sultanlar: Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu 1453-1923*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Frey, L. ve Frey M. (Ed.). (1995). *The Treaties of the War of the Spanish Succession: An Historical and Critical Dictionary*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Grandican de Fouchy, J.P. (1751). Éloge de M. le Marquis de Torcy. *Histoire de l'Académie royale des sciences - Année 1746*. Paris: Imprimerie Royale.
- Güneş, H.H. (2006). Bahçesaray Câmî-i Kebir Mahallesi İnsanlar ve Kurumlar. *Karadeniz Araştırmaları, 11*, 91-99.
- Henrion, B. (1847). *Histoire Général des Missions Catholiques Depuis le Trezieme Siècle Jusqu'a nos jours*. Paris: Gaume Freres.
- Ivanics, M. (2015). Bozkırdaki Bir Kabilenin Kökeni ve Yükselişi: Şiriner. Y. Öztürk (Ed.), *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım* içinde (ss.53-74). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- İnalcık H. (1948). Gâzî Giray III. *İA*, (C. 4, s. 738). İstanbul.
- İnalcık, H. (1979-1980). The Khan and The Tribal Aristocracy: The Crimean Khanate under Sahib Giray I. *Harvard Ukrainian Studies, 3*(4), 445-466.
- İnalcık, H. (1996). Gazi Giray III. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 13, s. 453).
- Jankowski, H. (2006). *A Historical-Etymological Dictionary of Pre-Russian Habitation Names of the Crimea*. Leiden: Brill.
- Kılıç, S. ve Satış, İ. (2011). Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hıristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi ile İlgili Tartışmaları. *History Studies, 3*(3), 225-244.
- Kochegarov, K. (2019). From the 'Eternal Peace' to the Treaty of Carlowitz: Relations between Russia, the Sublime Porte and the Crimean Khanate (1686-1699), C. Heywood ve I. Parvev (Ed.), *The Treaties of Carlowitz (1699)* içinde (ss. 186-200). Leiden-Boston: Brill.
- Kurat, A.N. (1990). *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Lettre Édifiantes et Curieuses, Écrites des Missions Étrangères* (C. III). (1780). Paris.
- Manz, B.F. (1978). The Clans of the Crimean Khanate 1466-1532. *Harvard Ukrainian Studies, 2*(3), 282-309.

- Marquis de Bonnac. (1894). *Mémoire Historique sur l'Ambassade de France a Constantinople*. Schefer: Paris.
- Masson, P. (1911). *Histoire du Commerce Français dans le Levant au XVIII Siecle*. Paris: Hachette.
- Mckay, D. ve Scott, H.M. (2011). *Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815*. (E. B. Özbilen, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Mézin, A. (1997). *Les Consuls de France au Siècle des Lumières (1715-1792)*. Paris.
- Michaud. (1815). *Biographie Universelle, Ancienne et Moderne* (C. 14). Paris.
- Nouveaux Memoires des Missions de la Compagnie de Jesus dans le Levant* (C. 1). (1715). Paris.
- Osmanlı-Rus Antlaşmaları 1700-1834* (No. 4). (2019). İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları.
- Outrey, G. (2017). *Etudes Pratiques sur le Protectorat Religieux de la France en Orient*. İstanbul: ISIS.
- Peri, O. (2001). *Christianity Under Islam in Jerusalem: The Question of The Holy Sites in Early Ottoman Times*. Leiden: Brill.
- Peyssonnel, C.C. (1787). *Traité sur le commerce de la Mer Noire* (C. II). Paris: Cuchet.
- Rule, J. C. ve Trotter, B. S. (2014). *A World of Paper: Louis XIV, Colbert de Torcy and the Rise of the Information State*. Montreal-Kingston: McGill Queen's University Press.
- Saint-Priest. (1877). *Mémoires sur l'Ambassade de France en Turquie et sur le commerce des français dans le Levant*. E. Leroux (Ed.). Paris: Ernest Leroux.
- Satış, İ. (2012). 8 Numaralı (Kamame) Kilisesi Defteri'nin Tanıtım ve Fihristi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(21), 306-313.
- Schamiloglu, U. (1984). The Qaraçi Beys of the Later Golden Horde: Notes on the Organization of the Mongol World Empire. *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 4, 283-297.
- Siestrzencewicz de Bohusz. (1824). *Histoire du Royaume de la Chersonèsse Taurique*. Saint-Petersbourg.
- Smirnov, V. D. (2016). *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Topal, M. (2001). *Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa. Nusretnâme, Tahlil ve Metin (1106-1133-1695-1721)* (Basılmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Vandal, A. (1887). *Une Ambassadeur Française en Orient sous Louis XV. La Mission des Marquis de Villeneuve 1728-1741*. Paris: E. Plon, Nourrit et Cie.
- Veinstein, G. (1969). Missionaires Jésuites et Agents Français en Crimée au Debut du XVIIIe siècle. *CMRS*, 10, No. 3-4, Temmuz-Aralık, 414-458.
- Veinstein, G. (1971). La Révolte des Mirza Tatars Contre le Khan, 1724-1725. *CMRS*, 12, No. 3, Temmuz-Eylül, 327-338.
- Yaşa, F. (2018). Mahalle ve Konut Tipolojisi Açısından Bahçesaray (1650-1675). *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*, (39), 389-402.